

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه قم
دانشکده الهیات و معارف اسلامی
رساله دکتری رشته تفسیر تطبیقی

عنوان:

تحلیل مبانی قرآنی اصول سیاست خارجی از منظر مفسران فریقین

استاد راهنما:

دکتر محمدتقی دیاری بیدگلی

استاد مشاور:

دکتر سید رضا مؤدب

نگارنده:

روح الله داوری

تابستان ۱۳۹۹

ب

تاریخ: ۹۶/۴/۲۲
شماره: ۱۰۱۱۷-د-۱
پیوست: ضم ۱۹

بسم الله الرحمن الرحيم

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قم

« صورت جلسه دفاع از رساله دکتری تخصصی »

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) جلسه دفاعیه رساله
جناب آقای روح الله داوری به شماره دانشجویی ۹۵۱۵۰۱۷۰۰۲ دوره روزانه
رشته تفسیر تطبیقی

لغت عنوان تحلیل معنایی قرآنی اصول سیاست خارجی از منظر مفسران فریقین
با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ ۱۳۹۹/۰۴/۰۳ تشکیل گردید. در این جلسه رساله مذکور با موفقیت مورد
دفاع قرار گرفت. قرار نگرفت. با سرده نمره با عدد
باجزوف. قرار نگرفت. قرار نگرفت. با سرده عالی. با سرده عالی. خوب متوسط برود
دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	صحت	نمره علمی	امضاء
محمدتقی دبیری بندگی	استاد راهنما	استاد	
سیدرضا مودت	استاد مشاور	استاد	
محمدعلی تجری	استاد ناظر	استاد ناظر	
عباس مصلاهی پور	استاد ناظر خارجی	و انسیار	
محمدحسین نجفی	ناظر رساله و نماینده تحصیلات تکمیلی	دانشیار	

مدیر خدمات آموزشی
نام و نام خانوادگی

معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشگاه
نام و نام خانوادگی

آزمایشی: ۲۲۴
نمره: ۱۳۹۵
تاریخ: ۱۳۹۵
تاریخ: ۱۳۹۵

تلفن:

فرمانده قدیم اسکنان

دانشگاه قم

کد پستی: ۳۷۱۸۱۲۶۶۱۱

تلفن: ۳۲۸۵۳۳۱۱

دور نویسی:

معاونت آموزشی: ۳۲۸۵۳۲۴

معاونت اداری: ۳۲۸۵۳۲۸

معاونت دانشجویی: ۳۲۸۵۳۲۸

دانشگاه قم

مدیریت تحصیلات تکمیلی

« تعهد نامه اصالت پایان نامه / رساله »

اینجانب آقای/خانم: روح الدین دلویری دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد دکتری به شماره
 دانشجویی: ۹۵۱۵۰۱۶۰۴ رشته: علوم مترجمی و ترجمه گرایش: تفسیر تطبیقی که در تاریخ ۱۳۹۹/۴/۳
 از پایانه نامه / رساله خود تحت عنوان: تحلیل مابین‌رشته‌ای اصول سیاست خارجی از منظر مفصل‌نویسی
 با نمره: ۱۹ و با درجه: عالی دفاع نموده‌ام + بدین وسیله متعهد می‌شوم که:

- ۱- این پایان‌نامه/رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و... استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوطه ذکر و درج کرده‌ام.
- ۲- این پایان‌نامه/رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و یا هرگونه بهره‌برداری، اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان‌نامه/رساله را داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی دانشگاه قم مجوزهای مربوطه را درخواست و اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می‌پذیرم و دانشگاه قم مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی متعهد:

تاریخ و امضاء

روح الدین دلویری ۹۹/۴/۱۹

گواهی امضاء:

صحت امضای دانشجو مورد تایید می‌باشد.

نام و نام خانوادگی نماینده تحصیلات تکمیلی

تاریخ و امضاء

[Signature] ۹۹/۴/۱۹

سپاسگزاری

پس از سپاس بیکران از خداوند بزرگ و مهربان، در طلیعه این رساله، از همسرم به خاطر همراهی گرم و صبورانه و تمامی استادان دوره دکتری که آمیزه‌ای از علم و حلم بودند و به من دانش و ارزش آموختند، تشکر می‌کنم و تلاش ایشان را ارج می‌نهم. به ویژه از استاد گرامی حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمدتقی دیاری بیدگلی که راهنمایی اینجانب را در فرآیند پژوهش و نگارش این رساله برعهده داشتند و نیز حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر سید رضا مؤدب استاد مشاور خود بسیار سپاسگزارم.

چکیده

یکی از موضوعاتی که در رابطه با سیاست خارجی مطرح گردیده، اصول سیاست خارجی است. اصول سیاست خارجی دولت اسلامی باید برگرفته از مبانی دینی باشد؛ لذا در این پژوهش مبانی قرآنی اصول سیاست خارجی از منظر مفسران فریقین مورد تبیین و تحلیل قرار گرفته است.

در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و با بهره‌گیری از آیات قرآن کریم و تفاسیر فریقین، آیاتی که می‌توان از آنها اصول سیاست خارجی را استنباط کرد، استخراج و مورد تبیین و تحلیل قرار گرفته است.

بر اساس آیات قرآن کریم اصول ششگانه: عزت، حکمت، مصلحت، استکبارستیزی، صلح با دول غیر محارب و وفای به تعهدات بین‌المللی استخراج و همچنین مشخص گردید با وجود اینکه اصل مصلحت در فقه شیعه و اهل سنت مورد استفاده قرار می‌گیرد اما در آیات قرآن کریم اشاره مستقیمی به این اصل وجود ندارد. با این وجود با توجه به اهمیت اصل مصلحت، این اصل نیز در این رساله مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

بر اساس یافته‌های پژوهش، مهمترین آیات مربوط به اصل عزت عبارت‌اند از: نساء/۱۴۱، منافقون/۸ و نساء: ۱۳۹. با بررسی تطبیقی اصل عزت مشخص گردید مفسران شیعه خیلی بیشتر از مفسران اهل سنت، از آیات مربوط به این اصل در اندیشه سیاسی استفاده کرده، همچنین با توجه به اینکه مفسران شیعه روایات زیادی را از سوی معصومان (علیهم‌السلام) در باب اهمیت عزت نقل کرده‌اند؛ لذا بر همین اساس مشاهده می‌شود که در طول تاریخ، علمای شیعه و دولت‌های آنان همواره بر این اصل تأکید کرده و یکی از اصول بسیار مهم در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نیز اصل عزت است، اصلی که در مقایسه با دیگر اصول جایگاه بسیار بالاتری دارد.

در اصل حکمت این سه آیه (بقره/۲۵۱، بقره/۲۶۹ و لقمان/۱۲) مهمترین آیاتی هستند که می‌تواند در ذیل این اصل، مورد نقد و بررسی قرار گیرد. مفسران اهل سنت در ذیل این آیات، به جایگاه آیه در اندیشه سیاسی نپرداخته‌اند و اساساً اهل سنت، این اصل را جزو اصول سیاست خارجی محسوب نکرده‌اند، اما در جمهوری اسلامی ایران، اصل «حکمت» در کنار اصول «عزت» و «مصلحت» جزو اصول ثابتی است که سیاست خارجی این کشور بر این اساس بنا نهاده شده است.

مفسران شیعه در هر سه آیه مربوط به اصل استکبارستیزی (توبه/۱۲، فتح/۲۹ و بقره/۲۷۹)، جایگاه آیه را در اندیشه سیاسی به خوبی مورد تبیین و تحلیل قرار داده‌اند، اما مفسران اهل سنت فقط در آیه ۱۲ سوره توبه آن هم به صورت مختصر، جایگاه آیه را در اندیشه سیاسی تبیین کرده‌اند.

واژگان کلیدی: اصول سیاست خارجی، تفاسیر فریقین، اصل عزت، اصل حکمت، اصل مصلحت، اصل صلح با دول غیر محارب، اصل استکبارستیزی، اصل وفای به تعهدات بین‌المللی.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
فصل اول: کلیات و مفاهیم	۳
۱-۱. کلیات	۴
۱-۱-۱. بیان مسأله	۴
۱-۱-۲. پرسش‌های تحقیق	۴
۱-۱-۳. ضرورت انجام تحقیق	۵
۱-۱-۴. پیشینه تحقیق	۶
۱-۱-۵. اهداف و کاربردهای تحقیق	۷
۱-۱-۶. فرضیه‌های تحقیق	۷
۱-۱-۷. جنبه جدید بودن تحقیق	۱۰
۱-۱-۸. روش تحقیق	۱۱
۱-۱-۹. روش نمونه‌گیری	۱۱
۱-۱-۱۰. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها	۱۱
۲-۱. مفاهیم	۱۱
۲-۱-۱. مفهوم «مبانی»	۱۲
۲-۱-۲. مفهوم «اصل»	۱۲
۲-۱-۳. مفهوم «سیاست خارجی»	۱۲
۳-۱. نسبت بین اصول سیاست خارجی با یکدیگر	۱۳
۳-۱-۱. ارتباط اصل حکمت با اصل مصلحت	۱۳
۳-۱-۲. ارتباط اصل عزت با اصل حکمت	۱۳
۳-۱-۳. ارتباط اصل صلح با دول غیر محارب با اصل استکبارستیزی	۱۴
۳-۱-۴. ارتباط اصل مصلحت با دیگر اصول	۱۵

- ۱-۳-۵. نسبت نفی سلطه و اصل وفای به تعهدات بین المللی..... ۱۶
- فصل دوم: تحلیل مبانی قرآنی اصل عزّت از منظر مفسران فریقین..... ۱۸**
- ۱-۲. مفهوم عزّت..... ۱۹
- ۲-۲. کاربرد واژه عزّت در قرآن..... ۲۰
- ۳-۲. آیه ۱۴۱ سوره نساء (آیه نفی سیل) از منظر مفسران فریقین..... ۲۱
- ۱-۳-۲. دیدگاه‌های مختلف پیرامون آیه..... ۲۲
- ۲-۳-۲. اهمیت و جایگاه آیه نفی سیل در احکام حکومت اسلامی..... ۳۲
- ۴-۲. آیه ۸ سوره منافقون از منظر مفسران فریقین..... ۴۱
- ۱-۴-۲. شأن نزول آیه..... ۴۱
- ۲-۴-۲. آیه ۸ سوره منافقون از منظر مفسران شیعه..... ۴۲
- ۳-۴-۲. آیه ۸ سوره منافقون از منظر مفسران اهل سنت..... ۴۸
- ۴-۴-۲. بررسی تطبیقی آیه ۸ سوره منافقون از منظر مفسران فریقین..... ۵۰
- ۵-۲. آیه ۱۳۹ سوره نساء از منظر مفسران فریقین..... ۵۲
- ۱-۵-۲. آیه ۱۳۹ سوره نساء از منظر مفسران شیعه..... ۵۲
- ۲-۵-۲. آیه ۱۳۹ سوره نساء از منظر مفسران اهل سنت..... ۵۵
- ۳-۵-۲. بررسی تطبیقی آیه ۱۳۹ سوره نساء از منظر مفسران فریقین..... ۵۷
- نتیجه‌گیری فصل دوم..... ۶۱
- فصل سوم: تحلیل مبانی قرآنی اصل حکمت از منظر مفسران فریقین..... ۶۳**
- ۱-۳. مفهوم حکمت..... ۶۴
- ۲-۳. آیه ۲۵۱ سوره بقره از منظر مفسران فریقین..... ۶۶
- ۱-۲-۳. آیه ۲۵۱ سوره بقره از منظر مفسران شیعه..... ۶۶
- ۲-۲-۳. آیه ۲۵۱ سوره بقره از منظر مفسران اهل سنت..... ۶۹
- ۳-۲-۳. بررسی تطبیقی آیه ۲۵۱ سوره بقره از منظر مفسران شیعه و اهل سنت..... ۶۹

- ۳-۳. آیه ۲۶۹ سوره بقره از منظر مفسران فریقین ۷۱
- ۳-۳-۱. آیه ۲۶۹ سوره بقره از منظر مفسران شیعه ۷۱
- ۳-۳-۲. آیه ۲۶۹ سوره بقره از منظر مفسران اهل سنت ۷۳
- ۳-۳-۳. بررسی تطبیقی آیه ۲۶۹ سوره بقره از منظر مفسران فریقین ۷۴
- ۳-۴. آیه ۱۲ سوره لقمان از منظر مفسران فریقین ۷۸
- ۳-۴-۱. آیه ۱۲ سوره لقمان از منظر مفسران شیعه ۷۸
- ۳-۴-۲. آیه ۱۲ سوره لقمان از منظر مفسران اهل سنت ۸۰
- ۳-۴-۳. بررسی تطبیقی آیه ۱۲ سوره لقمان از منظر مفسران شیعه و اهل سنت ۸۱
- نتیجه‌گیری فصل سوم ۸۵
- فصل چهارم: تحلیل اصل مصلحت از منظر مفسران فریقین** ۸۶
- ۴-۱. معنای لغوی و اصطلاحی مصلحت ۸۷
- ۴-۲. مفهوم مصلحت در سیاست خارجی ۸۷
- ۴-۳. اصل مصلحت از منظر مفسران و اندیشمندان فریقین ۸۸
- ۴-۳-۱. اصل مصلحت از منظر مفسران و اندیشمندان شیعه ۸۸
- ۴-۳-۲. اصل مصلحت از منظر مفسران و اندیشمندان اهل سنت ۹۳
- ۴-۳-۳. نقد و بررسی دیدگاه اهل سنت ۹۵
- نتیجه‌گیری فصل چهارم ۹۵
- فصل پنجم: تحلیل مبانی قرآنی اصل استکبارستیزی از منظر مفسران فریقین** ۹۷
- ۵-۱. مفهوم استکبار ۹۸
- ۵-۲. آیه ۱۲ سوره توبه از منظر مفسران فریقین ۹۹
- ۵-۲-۱. آیه ۱۲ سوره توبه از منظر مفسران شیعه ۹۹
- ۵-۲-۲. آیه ۱۲ سوره توبه از منظر مفسران اهل سنت ۱۰۳
- ۵-۲-۳. بررسی تطبیقی آیه ۱۲ سوره توبه از منظر مفسران فریقین ۱۰۴

- ۳-۵. آیه ۲۹ سوره فتح از منظر مفسران فریقین ۱۰۸
- ۳-۵. ۱. آیه ۲۹ سوره فتح از منظر مفسران شیعه ۱۰۸
- ۳-۵. ۲. آیه ۲۹ سوره فتح از منظر مفسران اهل سنت ۱۱۱
- ۳-۳-۵. بررسی تطبیقی آیه ۲۹ سوره فتح از منظر مفسران فریقین ۱۱۲
- ۴-۵. آیه ۲۷۹ سوره بقره از منظر مفسران فریقین ۱۱۶
- ۴-۵. ۱. آیه ۲۷۹ سوره بقره از منظر مفسران شیعه ۱۱۶
- ۴-۵. ۲. آیه ۲۷۹ سوره بقره از منظر مفسران اهل سنت ۱۲۰
- ۴-۵. ۳. بررسی تطبیقی آیه ۲۷۹ سوره بقره از منظر مفسران فریقین ۱۲۰
- نتیجه‌گیری فصل پنجم ۱۲۳
- فصل ششم: تحلیل مبانی قرآنی اصل صلح با دول غیر محارب از منظر مفسران فریقین ۱۲۶**
- ۱-۶. آیه ۸ سوره ممتحنه از منظر مفسران فریقین ۱۲۷
- ۱-۶. ۱. آیه ۸ سوره ممتحنه از منظر مفسران شیعه ۱۲۷
- ۱-۶. ۲. آیه ۸ سوره ممتحنه از منظر مفسران اهل سنت ۱۳۱
- ۱-۶. ۳. بررسی تطبیقی آیه ۸ سوره ممتحنه از منظر مفسران فریقین ۱۳۳
- ۲-۶. آیه ۹۰ سوره نساء از منظر مفسران فریقین ۱۳۶
- ۲-۶. ۱. آیه ۹۰ سوره نساء از منظر مفسران شیعه ۱۳۷
- ۲-۶. ۲. آیه ۹۰ سوره نساء از منظر مفسران اهل سنت ۱۴۰
- ۲-۶. ۳. بررسی تطبیقی آیه ۹۰ نساء از منظر مفسران فریقین ۱۴۲
- ۳-۶. آیه ۶۱ سوره انفال از منظر مفسران فریقین ۱۴۵
- ۳-۶. ۱. آیه ۶۱ سوره انفال از منظر مفسران شیعه ۱۴۵
- ۳-۶. ۲. آیه ۶۱ سوره انفال از منظر مفسران اهل سنت ۱۵۰
- ۳-۶. ۳. بررسی تطبیقی آیه ۶۱ انفال از منظر مفسران فریقین ۱۵۲
- نتیجه‌گیری فصل ششم ۱۶۰

فصل هفتم: تحلیل مبانی قرآنی اصل وفای به تعهدات بین المللی از منظر مفسران فریقین	۱۶۳
۷-۱. آیه ۱ سوره مائده از منظر مفسران فریقین	۱۶۴
۷-۱-۱. آیه ۱ سوره مائده از منظر مفسران شیعه	۱۶۵
۷-۱-۲. آیه ۱ سوره مائده از منظر مفسران اهل سنت	۱۶۸
۷-۱-۳. بررسی تطبیقی آیه ۱ سوره مائده از منظر مفسران فریقین	۱۶۹
۷-۲. آیه ۴ سوره توبه از منظر مفسران فریقین	۱۷۲
۷-۲-۱. آیه ۴ سوره توبه از منظر مفسران شیعه	۱۷۲
۷-۲-۲. آیه ۴ سوره توبه از منظر مفسران اهل سنت	۱۷۴
۷-۲-۳. بررسی تطبیقی آیه ۴ سوره توبه از منظر مفسران فریقین	۱۷۶
نتیجه‌گیری فصل هفتم	۱۸۰
نتایج	۱۸۲
پیشنهادها	۱۹۱
منابع	۱۹۲
کتب فارسی	۱۹۲
کتب عربی	۱۹۷
کتب انگلیسی	۲۰۱
مقالات	۲۰۲
پایان‌نامه	۲۰۲
سایت‌ها	۲۰۳

مقدمه

تبيين موضوع سياست خارجي به‌طور عام و اصول سياست خارجي به‌طور خاص در آموزه‌هاي قرآن کریم تجلی دارد. سياست خارجي راهبردها، شیوه نگرش و جهتي است که یک دولت در روابط خارجي خود انتخاب می‌کند و براساس آن در عرصه بين‌الملل از خود تحرک نشان می‌دهد. یکی از موضوعاتي که در رابطه با سياست خارجي مطرح گردیده، اصول سياست خارجي است. هر یک از دولت‌هاي اسلامي براساس اصول سياست خارجي در عرصه‌ی بين‌الملل نقش خود را ایفا می‌کند. اصول سياست خارجي دولت اسلامي باید برگرفته از مباني ديني باشد؛ لذا تبیین و تحليل مباني ديني و قرآني اصول سياست خارجي امري بسیار مهم و ضروري است. با توجه به اهميت اين موضوع، در اين پژوهش مباني قرآني اصول سياست خارجي از منظر مفسران فریقین مورد تبیین و تحليل قرار می‌گیرد.

در اين راستا اين رساله در هفت فصل نگاشته شده است که در فصل اول کلیات، مفاهيم و سپس نسبت اصول سياست خارجي با یکدیگر مورد بررسی قرار گرفته است. در نسبت اصول سياست خارجي با یکدیگر، ارتباط اصل عزت با اصل حکمت، ارتباط اصل حکمت با اصل مصلحت، ارتباط اصل صلح با دول غير محارب با اصل استکبارستیزی، ارتباط اصل مصلحت با ديگر اصول و ارتباط نفی سلطه با اصل وفای به تعهدات بين‌المللي مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد.

در فصل دوم مباني قرآني اصل عزت از منظر مفسران فریقین مورد تبیین و تحليل قرار می‌گیرد. در اين فصل مهمترين آیات مرتبط به اين اصل (نساء/۱۴۱، منافقون/۸، نساء/۱۳۹) از دیدگاه مفسرين فریقین و جایگاه آیه در اندیشه سياسي مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تحليل مباني قرآني اصل حکمت از منظر مفسران فریقین در فصل سوم مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد. مباني قرآني اصل حکمت براساس آیات (بقره/۲۵۱، بقره/۲۶۹، لقمان/۱۲) در اين فصل مورد اشاره قرار می‌گیرد.

نویسنده در بسیاری از تفاسیر متقدم و معاصر فریقین جستجو کرده اما در آیات قرآن کریم اشاره مستقیمی به اصل مصلحت وجود ندارد. با اين وجود با توجه به اهميت اصل مصلحت، اين اصل در فصل چهارم مورد بحث قرار می‌گیرد.

فصل پنجم به تحلیل مبانی قرآنی اصل استکبارستیزی از منظر مفسران فریقین می‌پردازد. مهمترین آیاتی که اشاره به این اصل دارند، عبارت‌اند از: توبه/۱۲، فتح/۲۹، بقره/۲۷۹. با توجه به مفهوم استکبارستیزی، بحث نفی سلطه که از آیه ۲۷۹ سوره بقره استنباط می‌شود در این فصل مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد.

تحلیل مبانی قرآنی اصل صلح با دول غیر محارب از منظر مفسران فریقین در فصل ششم رساله مورد اشاره قرار می‌گیرد. در این فصل مهمترین آیات مرتبط به این اصل از دیدگاه مفسرین فریقین و جایگاه آیه در اندیشه سیاسی مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد.

در فصل پایانی رساله به تحلیل مبانی قرآنی اصل وفای به تعهدات بین‌المللی از دیدگاه مفسران فریقین پرداخته می‌شود. در این فصل آیات ۱ سوره مائده و ۴ سوره توبه به عنوان مهمترین آیات این اصل از دیدگاه مفسران شیعه و اهل سنت مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرد.

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱-۱. کلیات

۱-۱-۱. بیان مسأله

دین مبین اسلام آخرین دین الهی و کامل‌ترین برنامه تأمین‌کننده سعادت دنیا و آخرت بشر است. جهان‌بینی آن فرامگانی و فرازمانی یعنی جهان‌شمول و جاودانه است. معارف اسلامی تمام ابعاد زندگی را شامل می‌شود و در یکایک این مسائل مبنا یا اصل یا راهکار عملی ارائه می‌دهد. یکی از موضوعاتی که دین مبین اسلام به آن اهمیت داده چگونگی رابطه دولت اسلامی با دیگر دولت‌ها و به عبارتی سیاست خارجی است. در واقع جهتی را که یک دولت در روابط خارجی خود بر می‌گزیند و در آن از خود تحرک نشان می‌دهد و نیز شیوه‌ی نگرش دولت را نسبت به جامعه بین‌المللی سیاست خارجی می‌گویند.^۱

یکی از موضوعاتی که در رابطه با سیاست خارجی مطرح گردیده، اصول سیاست خارجی است. هر یک از دولت‌های شیعی و سنی براساس اصول سیاست خارجی در عرصه‌ی بین‌الملل نقش خود را ایفا می‌کند. اصول سیاست خارجی دولت اسلامی باید برگرفته از مبانی دینی باشد؛ زیرا وقتی دولتی ادعای اسلام می‌کند و معتقد است اسلام دین جامع و کاملی است و برای سیاست خارجی به‌طور عام و اصول سیاست خارجی به‌طور خاص، برنامه دارد؛ لذا باید این اصول براساس مبانی اسلامی و قرآنی باشد.

این پژوهش علاوه بر این‌که می‌تواند مورد استفاده سیاستمداران کشورمان در عرصه بین‌المللی قرار گیرد، نخبگان دیگر جوامع، خصوصاً کشورهای اسلامی، مراکز تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری و همچنین کشورهای دیگر می‌توانند از نتایج این پژوهش استفاده نمایند.

با توجه به توضیحات یاد شده، در این پژوهش سعی داریم مبانی قرآنی اصول سیاست خارجی را از منظر مفسران فریقین پی‌جویی و تحلیل نمائیم.

۱-۱-۲. پرسش‌های تحقیق

۱-۱-۲-۱. پرسش اصلی

مبانی قرآنی اصول سیاست خارجی از منظر مفسران فریقین چیست و چگونه قابل تحلیل است؟

۱. محمدی، اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ص ۲۳.

۱-۲-۲. پرسش‌های فرعی

۱. مبانی قرآنی اصل عزت از منظر مفسران فریقین چیست و چگونه قابل تحلیل است؟
۲. مبانی قرآنی اصل حکمت از منظر مفسران فریقین چیست و چگونه قابل تحلیل است؟
۳. مبانی قرآنی اصل مصلحت از منظر مفسران فریقین چیست و چگونه قابل تحلیل است؟
۴. مبانی قرآنی اصل استکبارستیزی از منظر مفسران فریقین چیست و چگونه قابل تحلیل است؟
۵. مبانی قرآنی اصل صلح با دول غیر محارب از منظر مفسران فریقین چیست و چگونه قابل تحلیل است؟
۶. مبانی قرآنی اصل وفای به تعهدات بین‌المللی از منظر مفسران فریقین چیست و چگونه قابل تحلیل است؟

۱-۳-۱. ضرورت انجام تحقیق

همگان می‌دانند جامعه جهانی شکل گرفته و تمامی موانعی که در گذشته در مسیر روابط انسانی وجود داشت، برچیده شده و در عرصه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... بستری را فراهم آورده است که انسان‌ها را به ناچار در فضای روابط گوناگون قرار می‌دهد. بدیهی است جوامعی که این معنا را بهتر درک کرده باشند شاهد پیشرفت و توسعه بهتری هستند. جمهوری اسلامی ایران که به حق ادعای عظیم حکومت واحد جهانی را مطرح و مبانی و اصول آن را در اندیشه و باور خود نهادینه کرده قطعاً باید در عرصه علم و عمل خود را یافته، باور کند و گام بردارد.^۱ جهت گام برداشتن در عرصه جهانی، دولت اسلامی باید اصول سیاست خارجی خود را براساس اصول اسلام مشخص کند و براساس آن اقدام نماید. از همین رو تحلیل مبانی قرآنی اصول سیاست خارجی با تأکید بر تفاسیر فریقین می‌تواند بیانگر این باشد که چگونه سیاست خارجی دولت اسلامی می‌تواند براساس قرآن بنا نهاده شود.

شایان ذکر است پژوهش در رابطه با این موضوع، علاوه بر این که می‌تواند مورد استفاده سیاستمداران کشورمان در عرصه بین‌المللی قرار گیرد، نخبگان دیگر جوامع، خصوصاً کشورهای اسلامی، مراکز تصمیم‌گیری و سیاستگذاری و همچنین کشورهای دیگر می‌توانند از نتایج این پژوهش استفاده نمایند.

۱. جوادی آملی، تسنیم، ج ۷، ص ۱۰.

۱-۱-۴. پیشینه تحقیق

درباره پیشینه پژوهش باید گفت آثاری با عناوینی چون سیاست خارجی اسلام به رشته تحریر درآمده است؛ از مهمترین آن‌ها، باید به این موارد اشاره کرد:

الف) کتب:

روابط بین‌الملل در اسلام از عبدالله جوادی آملی،

اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از منوچهر محمدی،

مبانی، اصول و اهداف سیاست خارجی دولت اسلامی از سید صادق حقیقت،

اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل از سید عبدالعلی قوام،

ب) مقالات:

«مبانی اندیشه‌های سیاسی اهل سنت» از داود فیرحی،

«چارچوب و مبانی روابط دولت اسلامی با نظام بین‌الملل» از عبدالوهاب فراتی،

«مبانی سیاست خارجی دولت اسلامی رویکردی به سیاست خارجی ج.ا.ایران از منظر منابع» از مجید نجات‌پور،

«مبانی دینی اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» از عباسعلی عمیدزنجانی و محمدمهدی توکلی،

«نظریه اسلامی تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» از سید جلال دهقانی فیروزآبادی،

ج) پایان‌نامه

«سیاست خارجی دولت اسلامی با تأکید بر اندیشه امام خمینی (ره)» از حسین مرادپور دهنوی.

از میان آثار یاد شده، مهمترین اثر مقاله «مبانی دینی اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» از عباسعلی عمیدزنجانی و محمدمهدی توکلی است. در این اثر مبانی دینی برخی از اصول به صورت مختصر توضیح داده شده، اما در این رساله، علاوه بر توضیح مفصل مبانی قرآنی اصول سیاست خارجی، دیدگاه مفسران فریقین به صورت تطبیقی نیز مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. بنابراین می‌توان گفت در آثار یاد شده، اصول سیاست خارجی اسلام، توضیح داده شده است، اما اثری جامع مشتمل بر تحلیل مبانی قرآنی اصول سیاست خارجی از منظر مفسران فریقین به رشته تحریر در نیامده است.

در این اثر در رابطه با هریک از اصول، مهمترین آیات مرتبط انتخاب شده، آنگاه دیدگاه مفسران فریقین به ویژه مفسران اجتماعی در رابطه با آن آیات، مورد تبیین و تحلیل قرار گرفته و در ادامه، آیه محل بحث به صورت تطبیقی مورد بررسی و اشتراکات و اختلافات آن مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۱-۵. اهداف و کاربردهای تحقیق

۱. توصیف و تحلیل اصول قرآنی سیاست خارجی از منظر مفسران فریقین
۲. تسهیل کار پژوهشگران در زمینه‌ی سیاست خارجی از منظر قرآن کریم
۳. استفاده جهت نخبگان و مراکز تصمیم‌گیری کشورهای اسلامی

۱-۱-۶. فرضیه های تحقیق

۱-۱-۶-۱. فرضیه اصلی

اصول سیاست خارجی از منظر مفسران فریقین عبارت است از: اصل عزت، اصل حکمت، اصل مصلحت، اصل استکبارستیزی، اصل صلح با دول غیر محارب و اصل وفای به تعهدات بین‌المللی. یکی از مهمترین مبانی قرآنی اصل عزت، آیه نفی سبیل^۱ است. مفسران فریقین با توجه به آیه بر این باور هستند که مؤمنان به اذن خدا دائماً بر کفار غالبند، البته مادام که ملتزم به لوازم ایمان خود باشند.^۲ به نظر می‌رسد مفسران شیعه خیلی بیشتر از مفسران اهل سنت، از آیات مربوط به این اصل در اندیشه سیاسی استفاده کرده، لذا بر همین اساس مشاهده می‌شود که در طول تاریخ، علمای شیعه و دولت‌های آنان همواره بر این اصل تأکید کرده و یکی از اصول بسیار مهم در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نیز اصل عزت است و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با استفاده از آیه ۱۴۱ نساء، رفتار سیاسی دستگاه دیپلماسی ایران را طراحی و جهت‌دهی می‌کند و اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به ویژه اصول «استقلال» و «نفی رابطه سلطه‌گری و سلطه‌پذیری» برگرفته از این آیه است. اما مفسران اهل سنت فقط به شرح آیه پرداخته و مانند مفسران شیعه به جایگاه آیه در اندیشه سیاسی نپرداخته‌اند.

یکی از مبانی قرآنی اصل حکمت، آیه ۲۵۱ سوره بقره است: «فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ...». برخی از مفسران شیعه معتقدند این تعبیر ممکن است اشاره به علم تدبیر کشورداری و ساختن زره و وسائل جنگی و مانند آن باشد که داوود (ع) در حکومت بسیار عظیم خود به آن نیاز داشت؛ زیرا خداوند هر مقامی را که به کسی می‌سپارد آمادگی‌های لازم را نیز به او می‌بخشد.^۳ مفسران اهل

۱. نساء: ۱۴۱.

۲. طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۱۱۶؛ رضا، المنار، ج ۵، ص ۴۶۶-۴۶۷.

۳. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۲۴۷.

سنت این اصل را جزو اصول سیاست خارجی محسوب نکرده‌اند، اما در کشورهای شیعی به خصوص جمهوری اسلامی ایران، اصل «حکمت» در کنار اصول «عزت» و «مصلحت» جزو اصول محوری و ثابتی است که سیاست خارجی این کشور بر این اساس بنا نهاده شده است.

اصل مصلحت در قرآن کریم به طور مستقیم مورد اشاره قرار نگرفته، اما در فقه شیعه و اهل سنت بسیار مورد اهمیت قرار گرفته است. مفسران فریقین برداشت متفاوتی از مصلحت دارند. فقهای شیعه همواره به مصلحت به عنوان ملاک تصمیم‌گیری حاکم اسلامی توجه کرده‌اند، چنانکه امام خمینی (ره) معتقد است احکام حکومتی که معیار آن مصلحت است، بر احکام اولیه و ثانویه تقدم دارند. اما اهل سنت در رابطه با مصلحت، معتقد به مصالح مرسله هستند. از نظر اهل سنت اگر مجتهد نظیر واقعه مورد نیاز خود را در شریعت بیابد به قیاس، و آلا به مصالح مرسله پناه می‌برد.

مبانی قرآنی اصل استکبارستیزی، این آیات هستند: «... فَقاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أیمانَ لَهُمْ...»^۱، «... أَشِدَّاءَ عَلَى الْكُفَّارِ...»^۲. مفسران اهل سنت به جایگاه این آیات در اندیشه سیاسی کمتر توجه کرده‌اند، اما مفسران شیعه قائل به جایگاه خاصی نسبت به این اصل هستند و بر همین اساس است که علمای شیعه از دیرباز تاکنون به این اصل اشاره کرده و در مواقع مختلف در مقابل نظام سلطه و استکبار ایستاده‌اند. از همین رو جمهوری اسلامی ایران یکی از اصول سیاست خارجی خود را اصل استکبارستیزی نام نهاده و معتقد است مبارزه با استکبار، یک حرکت معقول، منطقی و دارای پشتوانه‌ی علمی و تجربی است.

مهم‌ترین آیاتی که اشاره به اصل صلح با دول غیر محارب دارد، عبارتند از: آیه ۶۱ انفال، آیه ۹۰ نساء، آیات ۸ و ۹ ممتحنه. براساس این آیات می‌توان گفت دین اسلام طرفدار صلح است و اساساً روح اسلام روح صلح طلبی است و اسلام صلح با دول غیر محارب را تأیید می‌کند. بنابراین با کشورهایی که با دولت اسلامی سرجنگ ندارند و درصدد توطئه علیه مسلمانان نیستند ولو کافر هم باشند می‌توان با آنها ارتباط داشت و حتی قراردادهای بین المللی منعقد کرد.

مبانی قرآنی اصل وفای به تعهدات بین‌المللی این آیات هستند: آیه ۱ مائده، آیه ۵۸ انفال، آیات ۱-۵ توبه. مفسران براساس آیات، بر این باور هستند که مسلمانان موظف هستند اگر با فردی، گروهی یا کشوری پیمان بستند - ولو آن فرد، گروه یا کشور مشرک باشند- بر تعهد خود پای‌بند باشند. البته لزوم وفاء به پیمان‌های دو

۱. توبه: ۱۲.

۲. فتح: ۲۹.

جانبه مادامی است که از یک طرف نقض نشده باشد، اما اگر از یک طرف نقض شود، طرف مقابل ملزم به وفاداری نیست.

۱-۶-۲. فرضیه‌های فرعی

۱. یکی از مهمترین مبانی قرآنی اصل عزت، آیه نفی سبیل^۱ است. مفسران فریقین با توجه به آیه بر این باور هستند که مؤمنان به اذن خدا دائماً بر کفار غالبند، البته مادام که ملتزم به لوازم ایمان خود باشند.^۲ به نظر می‌رسد مفسران شیعه خیلی بیشتر از مفسران اهل سنت، از آیات مربوط به این اصل در اندیشه سیاسی استفاده کرده، لذا بر همین اساس مشاهده می‌شود که در طول تاریخ، علمای شیعه و دولت‌های آنان همواره بر این اصل تأکید کرده و یکی از اصول بسیار مهم در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نیز اصل عزت است و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با استفاده از آیه ۱۴۱ نساء، رفتار سیاسی دستگاه دیپلماسی ایران را طراحی و جهت‌دهی می‌کند و اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به ویژه اصول «استقلال» و «نفی رابطه سلطه‌گری و سلطه‌پذیری» برگرفته از این آیه است. اما مفسران اهل سنت فقط به شرح آیه پرداخته و مانند مفسران شیعه به جایگاه آیه در اندیشه سیاسی نپرداخته‌اند.

۲. یکی از مبانی قرآنی اصل حکمت، آیه ۲۵۱ سوره بقره است: «فَهَرَمَوْهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ...». برخی از مفسران شیعه معتقدند این تعبیر ممکن است اشاره به علم تدبیر کشورداری و ساختن زره و وسائل جنگی و مانند آن باشد که داوود (ع) در حکومت بسیار عظیم خود به آن نیاز داشت؛ زیرا خداوند هر مقامی را که به کسی می‌سپارد آمادگی‌های لازم را نیز به او می‌بخشد.^۳ مفسران اهل سنت این اصل را جزو اصول سیاست خارجی محسوب نکرده‌اند، اما در کشورهای شیعی به خصوص جمهوری اسلامی ایران، اصل «حکمت» در کنار اصول «عزت» و «مصلحت» جزو اصول محوری و ثابتی است که سیاست خارجی این کشور بر این اساس بنا نهاده شده است.

۳. اصل مصلحت در قرآن کریم به طور مستقیم مورد اشاره قرار نگرفته، اما در فقه شیعه و اهل سنت بسیار مورد اهمیت قرار گرفته است. مفسران فریقین برداشت متفاوتی از مصلحت دارند. فقهای شیعه همواره به مصلحت به عنوان ملاک تصمیم‌گیری حاکم اسلامی توجه کرده‌اند، چنانکه امام خمینی (ره) معتقد است احکام حکومتی که

۱. نساء: ۱۴۱.

۲. طباطبایی، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۵، ص ۱۱۶؛ رضا، *المنار*، ج ۵، ص ۴۶۶-۴۶۷.

۳. مکارم شیرازی، *تفسیر نمونه*، ج ۲، ص ۲۴۷.